

Özlem Bağdatlı, *İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri*,
İstanbul: Dergah Yayınları, 2018, 391 s.

Değerlendiren: Orhan Keskintas

Bilimlere ait teori ve kavramların geliştirilmesinde her geçen gün artış olmasına rağmen topluma ve insana ait anlaşmazlıkların bu teorilerle birlikte çoğaldığı gözlenmektedir. Bu durum, din ve geleneklerin yeniden okunması ve yorumlanması için önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu okuma ve yorumlama çabalarının bir örneği de Özlem Bağdatlı'nın İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde tamamladığı (2016) doktora tezinden üretilen *İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri* adlı çalışmasıdır.

Özlem Bağdatlı, *İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri* adlı çalışmasında, Müslüman siyasal düşüncüyü anlama amacını taşımaktadır. Siyasal alanla ilgilenen Müslüman düşünürlerin devlete, yöneticilere ve halka nasıl yaklaştıklarını anlamak ve bu anlama ışığında siyasal yapıyı ortaya koymak, siyasal düşüncüyü biçimlendiren kavramların anlamlarını yeniden keşfetmek, eserin temel amaçları arasındadır (s. 15). Çalışma bu açıdan daha çok betimleyici ve yer yer yorumlayıcı yöntemi kullanmıştır. Tarihsel malzemeyi önemli bir ölçüde serimlemiş, bunlar arasında anlamlı ilişkiler kurarak çalışma ilerlemiştir.

Kitap temelde üç bölümden oluşmaktadır. İlk Bölüm, siyasal düşünce tarzları olarak ifade edilen disiplinleri tahlil etmektedir. Bu bölümde siyasetname, siyaset felsefesi, fıkıh ve kalam düşüncesi, siyasal düşünce tarzı olarak incelenmektedir. Bağdatlı, siyasetnameleri, yönetici olması umulan kişiler için eğitim, nasihat ve yol gösterme amaçlı metinler olarak değerlendirmektedir. Yazara göre, siyasetnamelerin temasını ideal devlet ve devlet başkanı, ideal yasa ve devlet yönetimi teşkil etmekle beraber "ahlaklılık" eserlerin ana konularını oluşturmaktadır (ss. 39-41).

@ Dr., Muş Alparslan Üniversitesi. o.keskintas@alparslan.edu.tr

Kitap, siyasetnamelerin nasihat olma vasfını temel almakta bu nedenle nasihati amaç ve yöntem açısından değerlendirmektedir. Nasihat yapılması gerekenleri ifade ederken yapılmaması gerekeni de ima eden bir niteliğe sahip olarak yorumlanmıştır (s. 55). İlk Bölüm'de siyaset felsefesi olarak genelde Meşşâî geleneğinde yer alan Fârâbî, İbn Sînâ ve kendine ait düşünme biçimi olan İbn Haldûn'un görüşlerine yer verilmiştir. Yazar, bu bölümün üçüncü analiz birimini teşkil eden fikhın devletle irtibatını, devlet başkanının ve devlet teşkilatında yer alan yöneticilerin görev ve sorumluluklarını, atanma ve gelme usullerini içeren konuları incelemiştir (s. 78). Son olarak da kelim ilmi değerlendirilmiş, bu ilmin siyasal düşünce ile irtibatı, Sünni ve Şia arasındaki imamet meselesi üzerinden kurulmuştur (s. 85).

Özlem Bağdatlı, İkinci Bölüm'de siyasi düşüncenin temel kavramları olarak siyaset, devlet, yönetici, halk, din ve âlim konularını incelemiştir. Bağdatlı'nın, Fârâbî'nin siyaset tanımını çalışmasında temel aldığı görülmektedir. Fârâbî siyaseti "şehir halkı için iyi şeylerin meydana getirilmesini sağlayan şeyler ve o şeyleri meydana getirme ve koruma gücü ile ilgili bilgiyi kapsayan ilim" olarak tanımlamıştır (s. 93). Yazar, beceri anlamında siyasetin bir sanat olarak kabul edildiğini aktarır sanatkar ve devlet adamı arasındaki ilişkinin tarihsel kaynaklarını göstermeye çalışmıştır. Bağdatlı, devletin varlık olarak değil genelde hilafet, velayet, imamet gibi organları üzerinden tanımlandığını savunmuştur. İbn Sînâ, Gazzâlî ve Kınalızâde'den hareketle insanın yalnız yaşayamadığını, varlığını ve geçimini tek başına yapamayacağını aktarır devletin kökeninde birlikte yaşama zorunluluğu olduğunu ileri sürmüştür. Organizma, mutluluk, erdem, güç kavramlarını da devletin varlığı ve işlevi ile ilişkilendirerek devletle ilgili bir teoriye varmaya çalıştığı iddia edilebilir. İslami kaynakların birçoğunda ifade edildiği gibi devletin gerekliliği değil yöneticinin gerekliliği konusunu tartışan Bağdatlı, geçmiş dönemlerde yönetici için kullanılan isimlerin geniş bir açıklamasını sunmaktadır. Yazar, hadisler ve siyasetnamelerden hareketle halkı, çoban sürüsü analogisi içinde anlamaya çalışmış, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkide halkın yöneticiye karşı haklarını değerlendirmiştir. Bağdatlı, İbn Haldûn'un dinin devlet için gerekli bir unsur olup olmadığı görüşlerini yorumlamış, Fârâbî'nin din ve felsefe karşılaştırmasını "ispat" ve "ikna" kavramları etrafında özetlemiştir. Bilgi ve yargı gücünü elinde tutan âlimi, siyasi düşüncenin temel kavramları içine dâhil ederek incelemiştir.

Bağdatlı Üçüncü Bölüm'de, İslam siyasal düşüncesinin ana ilkelerini belirleyerek ve bu ilkelerden çıkan sonuçları/sorunları ortaya koyarak İslam siyaset düşüncesinin resmini çizmeye çalışmıştır (s. 255). Bu amacı gerçekleştirmek için üç temel kavramı izah etmeye çalışır: Düzen, ahlaklılık ve adalet. Düzen, istikrarı sağlamak,

fitnenin önünü kesmek olarak değerlendirilmiştir (s. 259). Devlet, yönetici ve hisbe teşkilatı, düzenin temel kurumları olarak değerlendirilmektedir. Düzenin iktisat, hukuk ve adalet, itaat ve kanun-ı kadimle olan ilişkisi, düzenin temel ayaklarını belirlediği gibi düzen kavramının düşünülme tarzını da ortaya koymaktadır. Ahlaklılık, siyasal düşüncenin bir diğer yapısı olarak değerlendirilmektedir. Meşşâî geleneği içinde ahlak düşüncesinin değerlendirildiği bu bölümde, ahlak ve siyaset arasındaki vurgu öne çıkmaktadır. Adalet, hukuksal, ilahi ve ahlaki olarak üç farklı anlam içeriğine sahip olarak düşünülmüştür (s. 309). Bağdatlı, zulüm, eşitlik, adalet dairesi, hukuk ve hâkim kavramları üzerinden adaletin alanını ve içeriğini belirlemeye çalışmıştır (ss. 317-342).

Eserin, İslam siyasal düşüncesini anlama temel amacını gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Yazar, yeterli kaynaklara başvurmuş ve bu kaynaklardaki tahlilleri kitabın tamamına taşıyabilmiştir. Kitapla ilgili şu sorular ve eleştiriler dikkate alınabilir:

Çalışmanın giriş bölümünde yazardan kavramları anlama ve değerlendirme biçimini belirleyen ve “kavram”ın bizzat kendisi ile ilgili teorik çerçeve sunması beklenebilirdi. Eserde, İslam siyasal düşüncesi eserlerinde görülen eksiklikler göze çarpmaktadır. Bu tür çalışmalarda, kutsal metinler merkeze alındığı için genelde dilsel tanımlar yapılmakta ya da felsefi metinler eş zamanda üretilmiş gibi değerlendirilmekte, tarihsel ve sosyolojik koşullar kavramların anlamı ve arkeolojisinin oluşturulmasında dikkate alınmamaktadır. 8.-16. yüzyıllar arasında yaşamış Müslüman düşünürlerin görüşleri çağdaşmışlar gibi eş zamanlı olarak değerlendirmeye tabi tutulmuş, art zamanlı okumalarda fark edilecek kavramların kazanmış olduğu yeni anlamlar ve nüanslar dikkate alınmamıştır. Oysa kavram, müzede sergilenen soyut seyir alanı olmaktan uzak, yaşayan ve biçimlenen anlamlara sahiptir. Kendi içinde dinamik olan İslam dünyasının kavramlarına bu yaklaşım biçimi, istenmeyen bir sonuç olarak tam da modern düşünce tarafından üretilen geleneksel toplum tasavvuruna uygun bir şekilde yorumlanmıştır. Bu yöntem, İslam düşüncesinin belli aşamalardan geçtikten sonra biçimlendiği ve dinamik bir yapıya sahip olduğu tezi ile uyumlu değildir. Ayrıca İslam siyasal düşüncesinin anlaşılmasında A. Câbirî gibi birkaç yazarın çalışmaları hariç kavram ve olayları içine alacak genel bir teorik çerçevenin yokluğu bu kitapta da gözlemlendiği gibi bu konularla ilgili yazılan birçok eserde de göze çarpmaktadır.

Özlem Bağdatlı, siyasi düşünce tarzları adını verdiği alana neden etik ve tasavvuf disiplinlerini dâhil etmediği ile ilgili açıklamada bulunmamıştır. Etik ve tasavvuf disiplini de fıkıh ve kelamla birlikte düşünülebilirdi. Özellikle İbnü'l-Arabî'nin

Tedbirâtı İllâhiyye, Azîzüddin Nesefî'nin *İnsân-ı Kâmil*, Şeyhoğlu'nun *Kenzü'l Küberâ ve Mehekkü'l Ulemâ* eserleri tasavvufî bakış açısından yönetimin değerlendirmesini sunmaktadır. İnsanın kemale ulaşması için takip ettiği menzilde, ilk uğrak olarak ifade edilen kişinin kendi beden mülkünü yönetmesi yani siyaset-i nefis düşüncesi, etik bir varoluşun paylaşıldığı varlık bilincinde siyasal alanın etikten ayrı düşünülmeceğini göstermektedir. İnsanın kendini, ailesini ve mülkünü yönetmesi aynı sürecin farklı aşamalarını ifade etmektedir. Pre-modern öncesi dönemde, semavi dinlerde, yönetim bilgisinin temel konuları içinde kişinin beden mülkünü yönetmesi, kendi becerisini geliştirmesi, arzu ve iradesini yönetmesi yer almaktadır. Nitekim yönetimsellik kavramı ile Foucault, modern yönetimin, pre-modern yönetim anlayışından şeylerin bir düzen içinde yerleştirilmesi ve nüfus, ekonomi gibi alanların yönetim, teknik ve stratejilerine dâhil edilmesi ile ayrıldığını savunmaktadır. Ayrıca Antik Grek düşünürlerinin ilgilendiği yönetim biçimleri, nomos/yasa ve amacı, yönetim biçimlerinin ilkesi ve erdemi gibi temaların İslam düşüncesinde çok tartışılmaması bunun yerine beden mülkünün yönetilmesi, arzu ve iradeyle ilgili konuların siyasal açıdan değerlendirilmesi, tasavvuf ile siyaset arasındaki ilişkinin düzeyini göstermektedir. Bu da siyasal açıdan etik ve tasavvufun tekrar değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Birinci Bölüm'de fıkıhın siyasal alanla irtibatı değerlendirilirken özellikle Wael B. Hallaq tarafından sıkça dile getirilen fıkıhın siyasal iktidar tarafından üretilmediği için İslam Dini'nin hukuk ile devlet arasında kendine has bir ilişkiye sahip olduğu düşüncesi, değerlendirmeye konu olabilirdi. Devletten bağımsız gelişen ve uzun bir süre kodifiye edilmemiş, çoğulculuğu besleyen fıkıhın bu özelliği, hukuk, egemenlik, otorite, iktidar, meşruiyet gibi kavramların İslami gelenek içinde farklılaşan anlamlarını bulmak için iyi bir başlangıç noktası olabilir.

İkinci Bölüm için şunlar ileri sürülebilir: İslami siyasal düşünce, genel olarak Fârâbî üzerinden Meşşâî gelenek içinde anlaşılmaktadır. Fârâbî üzerinden yapılacak İslam siyasal düşüncesi, Grek düşüncesinin seyriltilmiş biçimine dönmektedir. Müslümanların Grek siyasal kültürü ile etkileşimi, birçok fayda içermiş olmasına karşın İslam'ın varlık dünyası ile uyumlu olmayan sonuçlara neden olduğu gibi Batı'da çokça ifade edilen İslam felsefesinin özgünlüğünü de tartışmaya açmaktadır. Medine kavramı aracılığıyla Grek polis kavrayışının İslam düşüncesine taşınması, İslami düşüncenin mekân ve mutluluğu anlama biçimini etkilemektedir. A. McIntyre'nin ifade ettiği gibi Grek düşüncesinde erdem, polis için iyi olan şey olarak düşünülmekte, erdem ile mekân arasında ilişki, mutluluk üzerinden temellendirilmektedir.

Kitabın İkinci veya Üçüncü Bölümü'nde adalet anlatılırken özellikle siyasetname ve nasihatname kültüründe temel bir konu olan adil hükümdar kavramı incelenebilirdi. Bilge kral, filozof yönetici yerine adil hükümdar imgesi, adil eyleme odaklanan monarşik bir yönetim anlayışını yansıtmakla beraber yönetimin varlık sebebini ve meşruiyet yollarını da açıklamaktadır. Adil hükümdar imgesi, iktidara geliş biçiminin yönetimin bütün etkinliklerini meşrulaştırdığı prosedürel adalet yerine sonuca dayalı adalet anlayışına dayanmaktadır.

Üçüncü Bölüm'de son olarak İslam düşüncesinin temel yapılarının düzen, ahlaklılık ve adalet olduğu iddia edilmiştir. Bu üç temel yapı arasındaki ilişkilerin ve bağlantıların, etik ile hukuk ve adalet arasındaki ilişkileri yorumlaması da beklenebilirdi. Düzen kavramının metafizik temelleri ve insan-doğa arasındaki ilişki de bu bağlam içinde incelenebilirdi. Seküler düzen anlayışından farklı olarak adil hükümdar döneminde, ürünlerin artacağına dair inancın içerdiği insanın âlemle kurduğu etik ortak varoluşu temel alan nizam fikri, siyasal eylemi yeniden düşünmemizi sağlayabilir. Binaenaleyh adalet düşüncesi, devleti ve siyasal sınırları, insanları aşan bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle Bağdatlı'nın: "Adaletin görünümüne en açık bir biçimde çıktığı yaşam düzlemi, devletleşmiş toplum hayatıdır." iddiası, yeniden değerlendirilmelidir. Özellikle modern devletin sahip olduğu hiyerarşik yapılanma, ideolojik temeller, ümmet kavramının sahip olduğu yatay ilişkinin ayakta kalmasını zorlayan niteliklere sahiptir. Kur'an-ı Kerim'in ahkâm ayetlerinde bile muhatap olarak ümmeti alması da devlet kavramını daha dikkatli kullanmamız gerektiğini ima eder. Benzer bir şekilde Bağdatlı: "Dini düzende tanrıya itaatin yerini toplumsal düzende yöneticiye itaat almaktadır." (s. 294) düşüncesini savunmaktadır. Tanrı ve devlet arasında kurulan analogi, itaati anlamamız için uygun bir araç olmadığı gibi devletin siyasal bir kurum olarak varlığını da anlamamızı zorlaştırır.

Sonuç olarak Bağdatlı, İslam siyasal düşüncesini anlamayı amaçlayan bir çalışma ortaya koymak istemiştir. Kitap, kavramların anlaşılması ve serimlenmesi açısından yeterli kaynaklara başvurmuştur. Kullandığı üslup, ele aldığı konunun okunması ve düşünülmesi için akıcı bir niteliğe sahiptir. Kitap bu konuda çalışmayı düşünenler için hangi kaynaklarda ne bulacağına dair bilgi içermektedir.